

Абдимиталипова Г.Ж., Тургунбаева С.Ж.

**СИНТАКСИСТИК ПАРАЛЛЕЛДҮҮЛҮКТҮ ЖАРАТУУЧУ
КЭЭ БИР КАРАЖАТТАР**

Абдимиталипова Г.Ж., Тургунбаева С.Ж.

**НЕКОТОРЫЕ СРЕДСТВА СОЗДАНИЯ СИНТАКСИЧЕСКОГО
ПАРАЛЛЕЛИЗМА**

G.Zh. Abdimitalipova, S.Zh. Turgunbaeva

SOME DEVICES FOR CREATIONSYNTACTIC PARALLELISM

УДК: 81.81.367

Макалa тилдеги синтаксистик параллелдүүлүктүн негизги түрлөрүн, когнитивдик-семантикалык жана конструктивдик-функционалдык өзгөчөлүктөрүн иликтөөнү максат кылат. Анда синтаксистик параллелизмдин өз курамына тилдеги фонетикалык, морфемалык, морфологиялык жана лексикалык изоморфтук каражаттарды киргизип алышы көрсөтүлөт. Синтаксистик параллелизм ири стилистикалык жана лингвопоэтикалык фигура катары поэтикалык текстти, анын образдык системасын, ритмикасын, рифмовкасын уюштуруучу көптөгөн мыйзам ченемдүүлүктөрдү чагылдырат. Макалада параллелдүүлүктүн түрлөрү жана бөлүктөрү топтоштурулуп, толук жана толук эмес, сап аралык жана строфа аралык типтери ажыратылды. Фактылык материал катарында проverbsиалдык каражаттар, диний мазмундагы тексттер, фольклордук чыгармалар жана Т.Сатылгановдун философиялык мааниси бар “Дунүйө” аттуу ири көлөмдөгү ыры пайдаланылды. Кыргыз поэзиясынын классигинин чыгармасы дунүйө жана жашоо тууралуу биздин көз караштарыбызды байыта турган параллелдүү образдуу поэтикалык саптарга жыш суугарылган.

Негизги сөздөр: параллелдүүлүк, конструктивдик-семантикалык бирдейлик, кайталоо, паремия, строфа, сап, текст.

Статья ставит своей целью рассмотреть основные типы, когнитивно-семантические и конструктивно-функциональные особенности синтаксического параллелизма в языке. В ней показано, что синтаксический параллелизм вбирает в себя фонетические, морфемные, морфологические и лексические изоморфные средства языка. Синтаксический параллелизм, будучи крупной стилистической и лингвопоэтической фигурой, отражает многие закономерности организации поэтического текста, его образной системы, ритмики и рифмовки. В статье дана классификация видов и разновидностей параллелизма, различаются полные и частичные, межстрочные и межстрофные его типы. В качестве фактического материала использованы проverbsиальные средства, тексты с религиозным содержанием, фольклорные произведения и большое стихотворение Т. Сатылганова с философским содержанием под названием “Дунүйө/Мир”. Произведение классика кыргызской поэзии насыщено параллельными образно-поэтическими строками, которые обогащают наши представления о мироздании и жизни.

Ключевые слова: параллелизм, конструктивно-семантическая тождественность, повтор, паремия, строфа, строка, текст.

The article aims to examine the main types, cognitive-semantic and constructive-functional features of syntactic parallelism in the language. It shows that syntactic parallelism

incorporates phonetic, morphemic, morphological and lexical isomorphic means of language. Syntactic parallelism, being a large stylistic and linguo-poetic figure, reflects many regularities in the organization of the poetic text, its figurative system, rhythm and rhyme. The article gives a classification of species and varieties of parallelism, the full and partial, interline and interstratified types of it are distinguished. Proverbs, texts with religious content, folklore works and a great poem by Tatyana Satylganova with a philosophical content called “World” were used as factual material. The work of the classic of Kyrgyz poetry is saturated with parallel figurative and poetic lines that enrich our ideas about the universe and life.

Key words: parallelism, constructive-semantic identity, repetition, paremia, stanza, string, text.

Абсолюттук түрдөгү параллелдүүлүк жок. Дүйнөдө эки нерсе өз ара эч эле тептегиз барабар-жандаш боло албайт. Жандаштык-барабарлык салыштырмалуу. Баракка так өлчөнүп чийилген эки сызык да салыштырмалуу гана параллелдүүлүккө ээ. Алар бир учурда жана бирдей узундукта, аралыкта жүргүзүлгөн эмес. Эң так приборлор булардагы «кынтыкты» таба алат. Ойлоодо, тилде параллелдүүлүк чамаланып, айрым көрсөткүчтөрдүн негизинде да аныкталат.

Параллелдүүлүктүн көзгө урунган, көп таркаган тилдик жана менталдык айрым түрлөрүн белгилеп кетели.

1. Тилдеги эки же андан көп сандагы толук кайталоолордун параллелдүүлүгү. Булар маани-маңызы, көлөмү, тилдик турпаты, максат-милдеттери, колдонуу орду боюнча түрдүүчө. Төмөндө алардын айрымдарына токтолобуз:

а) келме:

*Лаа илааха илл Аллаху Мухаммадур расууллulloх,
Лаа илааха илл Аллаху Мухаммадур расууллulloх,
Лаа иллаха илл Аллаху Мухаммадур расууллulloх...*

Бул келменин мазмуну «Бир Алладан башка кудай жок, аллахтын элчиси Мухаммад болот» түрүндө белгиленет. Бул келме – жаратканга табынуунун эң таркаган формуласы. Ал көңүлдү жубатуу үчүн, туура сүйлөө, жашоо үчүн, боорукер болуу үчүн чоң өбөлгө. Түрдүү адамдар аны түркүн варианттарда келтирет. Келменин саны да чектелбейт: үч ирет, жети жолу, кырк, жүз... мерте айтуу талап кылынат. Бул келменин айтылыштарында деле абсолюттук бирдейлик, төп келүүчүлүк учурабайт.

б) түрдүү көлөмдөгү клишелер, кептик формулалар, афористикалык каражаттар; Советтер Союзунда бардык газеталардын аталыштарынын («Правда»),

«Известия», «Советтик Кыргызстан» ж.б.) үстүндө он беш тилде *Пролетарии всех стран, соединяйтесь!* деген чакырык милдеттүү түрдө берилчү. Ал идеологиялык эң чоң жүк көтөрөр эле. Бул императив бардык эмгекчилерди биригүүгө, эзүүчүлөрдүн мүлкүн, укуктарын тартып алууга үндөөчү. Бул азыр историзм болуп калганына карабай улуу муундардын көңүл чордонунда орун алып келет. Мында тилдер аралык менталдык-синтаксистик параллелдүүлүк жөнүндө айтууга болот.

в) поэтикалык кичи чыгармалар, обондуу ырлар, анекдоттор, тамаша-мыскылдар ж.б. тынымсыз кайталанып, убакыт-мейкиндиктеги параллелдүүлүк касиетине ээ тилдик-менталдык каражаттар катары колдонулат. Ар күнү беш убак биз угуп жүргөн азанды алсак, ал өзүнчө мазмунга жана обонго ээ текст. Анда тексттин бардык касиеттери бар: тема, милдет, бүтүндүк, композиция, баш-аягы, стили, адресант, адресат ж.б. анын биримдигин жаратат.

Мындай чыгармалардагы кайырмадар да, мисалы гимндерде, өзүнчө текст курамындагы параллелдүүлүктү түзүүчү каражаттар боло алат.

г) С+П (субъект + предикат) түзүлүшүндөгү эки субъектти салыштырчу кошмок сүйлөмдөрдөгү параллелдүүлүк: *Сен – сен, мен – мен* “Тындоочу (*сен*) өзүнчө сапаттарга, сүйлөөчү (*мен*) өзүнчө сапаттарга ээ” маанисинде; *Бала – бала, кексе – кексе* «Жаштын тажрыйбасы аз, улгайган кишинин тажрыйбасы, айла-амалдары мол» маанисинде; булардагы биринчи сөз субъектти, экинчи сөз предикатты туюнтат; предикат субъекттин өзгөчөлүктөрүн белгилейт. Ал ат атоочтордон турган параллелдүү конструкциянын эки бөтөнчөлүгүн белгилөөгө болот: *сен = сен* – кайталоого негизделген жуп жандаштык, бирок булар барабар эмес: биринчиси – субъект (ээ), экинчиси – предикат (баяндооч). Ал эми *мен = мен* катышы да ушундай эле алакада. Бирок бул татаал сүйлөмдө конструктивдик да параллелдүүлүк бар: *сен – сен = мен – мен*. Мында субъектке субъект, предикатка предикат шайкеш келип, сүйлөм аралык параллелдүүлүк жаралды.

Ушул эле түрдө контексттик-жагдайлык эмес, прецеденттик түрдөгү, макалга окшогон *Сөөм - сөөм, карыш - карыш* айтымы кенен учурайт. Анын маанисин «Алыс, жакынды билип жүр» деген императив түзөт. Биринчи сүйлөм жакындыкты, достукту, ынактыкты, туугандыкты билгизет, экинчи сүйлөм алыстыкты, бөтөндүктү, сынаакы эместикти туюнтат. Мындагы субъект-предикаттык катыш жогоркулардай эле.

2. Айрым кайталанбаган элементтери бар прецеденттик параллелдүүлүктөр. Прецеденттик сүйлөмдөр, фразеологизмдер этноско, анын дээрлик көпчүлүгүнө маалым болот. Аларда элдик байкоо, тажрыйба, пикир чагылдырылат. Булар эстутумдун элге белгилүү компоненттери. Дүйнөнүн тилдик сүрөтүндө булардын орду чоң. Параллелдүүлүк парадигматика-синтагматикалык мүнөздө болот. Мындай дегенибиз – параллелдүү тилдик каражаттар система түрүндө, бирөөчөй фактылар катары да, тизмектелишип, бирине-бири байланышып да келе берет. Аларда

тизмектешүүчүлүк менен бирөөчөйлүк бир эле учурда, чогуу, комплекстик түрдө кездешет. Бир формулага баш ийген эки макалга көңүл бөлөлү:

Адам – адам менен адам.

Киши – киши менен киши.

Бул эки паремия – синонимдер. Алар этностун эс-тутумунда өз ордуна ээ. Буларда элдик пикир чагылдырылган. Алардын мазмунун «Өзүмчүлдүк – терс сапат» деген пикир ээлеп турат. Бул пикир ар кыл жагдайларда вариантташа алат. Кырдаалына, мезгил-ордуна, кептин катышуучуларына, булардын максаттарына жана башка факторлорго карап ал «Өзүңү эле ойлой бербей», «Жакындарыңы (тааныш-билиштерди, туугандарды, жолдош-жоролорду, коңшу-колондорду, бирге иштегендерди ж.б.) эстен чыгарба», «Өзүң жеке эч-нерсеге жетишпейсин», «Элдин камын ойло», «Башкалардын кызыкчылыктарын да эстеп тут» сыяктуу кеп-кеңештер билдире алат. Алардын мазмуну ийги, динамикалуу, кырдаалга жараша өз потенциалын кенен ача алат.

Бул паремияларда *адам – киши* экилтиги үч жолу кайталанып сүйлөмдөрдөгү барабар жандаштыкты жаратты. Бул макалдардын ортосундагы катыш парадигмалык мүнөздө. Эки синонимдин ортосундагы байланыш парадигманы жаратат. Бул эки сөздүн жалпы маанисин адамзаттын өкүлдөрүнүн жалпы аты түзөт. Ошол эле учурда эки синонимдин мазмунунда айырмачылыктар байкалат: экинчи сөздөгү «мейман, конок, бейтааныш, кимдир-бирөө, жолоочу...» сыяктуу семалар анын биринчи сөзгө карата бөтөнчөлүгүн белгилейт. Анын үстүнө биринчисинде семиттик тек, экинчисинде син-тибет тилдерине мөнүздүү белгилер да аларды ажырымдап турат [4, 473-б.; 3, 144-145-бб.; 2, 15-17-бб].

Парадигмалык системаны эки паремиядагы беттеш төрт жупташтык, синонимдик катыштар жаратып турат. Эки сүйлөмдүн алакасы – парадигмалык кубулуш.

Ошол эле учурда буларда сөз тизимине, ырааттуу айкашууга негизделген алакалар бар. Биринчи иретте предикаттык синтагманы бөлүп алабыз: С+П формуласына А1+А3 дал келет. Мында *адам 1* – субъект (ээ), *адам 3* - предикат (баяндооч). Буларда кайталоого негизделген пикир берилет. Бул пикир 1г пунктундагы мисалдарга окшош: субъект менен предикат бир эле сөздөн уюшулган. Аларда грамматикалык-маанилик ээрчишкен шайкештик бар, бирин-бири колдогон, талап кылган алака үстөмдүк кылат. 1г пунктундагы мисалдардан булар бир күчтүү сапаты менен айырмаланат. Мындагы С+П формуласы жайылып өз курамына милдеттүү түрдө, болгон комитативди (А2) кабыл алат. Комитатив - синтагманын биргеликти, кошо, чогуу болууну талап кылган мүчөсү. Бул кызматты жупташкан *адам менен = киши менен* түрүндөгү зат + жандооч формасындагы аналитикалык курам аткарып турат. Комитатив аталган параллелдүү С+П формуласына интерпозитивдик орун алып кирген. Ал толуктоочтук милдетти аткарат да, субъект менен предикатты туташтырган, аларды жайылткан синтаксистик элемент.

Ушундай катыштагы түзүлүшкө ээ сүйлөмдөр тилибизде өтө көп. Аларда жандаш, параллелдүү кайталоолор болот, булардын бузулуулары арбын учурайт.

Дагы прецеденттик текстке – азанга кайрылалы. Азан текстке мүнөздүү бардык сапаттарга ээ:

- 1) темасы, аталышы бар;
- 2) предмети айкын;
- 3) максаттуу;
- 4) негизги, үстөмдүк кылуучу идеянын болушу;
- 5) тилдик бир өңчөйлүк (арабча);
- 6) стилдик бирдейлик;
- 7) оозеки-жазуу түрүндө жатталат, үйрөтүлөт, таркалат;
- 8) маалымат камтыйт, сактайт, таркатат;
- 9) адресанты бар (айтуучу);
- 10) адресат болот (угуучу);
- 11) айтуучу (чакыруучу) менен угуучунун бетме-бет же убакыт-мейкиндикте алыс болушу (контакттык же дистанттык);
- 12) рецепиенттин ишенүүсү, баалоосу (кырааты арабчага жакындык деңгээлин, азанчынын үнүн ж.б.);
- 13) мазмундун биримдиги;
- 14) композициялуулук, көп баскычтуулук, ички бөлүнүштөрдүн болушу жана алардын бир мазмунга баш ийиши;
- 15) бөлүктөрдүн биримдиги жана туташтыгы;
- 16) бөлүктөрдүн тизмектешүүчүлүгү, ырааттуулугу, түгөлдүгү;
- 17) бөлүктөрдүн интеграциясы, кошулуусу;
- 18) текст бөлүктөрүндөгү парадигмалык-синтагмалык биримдик;
- 19) текст бөлүктөрүндөгү байланыштардын көп түрдүүлүгү (лексикалык, грамматикалык, композициялык, фигура-интонациялык ж.б.);
- 20) азан текстинин бүтүндүгү, толуктугу (киринди элементтерди кабыл албоосу); түшүрүүгө, өзгөртүүгө, оңдоого болбостугу;
- 21) өз алдынчалыгы, автономдуулугу, автосемантикалык сыпатка ээ болушу;
- 22) баш-аягынын чектелүүлүгү;
- 23) ырааттуу алга жылышы, динамикалуулугу, баштан аякка карай бөлүктөн бүтүндүккө карай умтулушу;
- 24) обондуулук, ритм-мелодикалык кайталоолордун болушу;
- 25) бардык белгилердин комплекстүү, бирин-бири толуктаган сапатка ээ болушу ж.б. касиеттер азанды текст катары сыпаттайт.

Бул белгилердин эң негизгиси – интеграциялык касиети [6, 590-596-бб.]. Бул белги бардык башка белгилерди координациялоочу, комплекстик түрдө аныктоочу мүнөзгө ээ.

Каралып жаткан исламдык-диний тексттеги параллелдүүлүккө кайрылалы. Мындагы параллелдүүлүк тексттеги обону, ыргагы бирдей үзүндү саптардын бип-бирдей кайталоолорунан уюшат.

*Аллоху акбар,
Аллоху акбар,
Аллоху акбар,
Аллоху акбар.*

Бул бөлүк төрт ирет кайталанат да, жандаш төрт илтикти жаратты. Калган бөлүктөр эки иреттен жупташат.

2. *Аихадуан лаа иллааха иллалох,
Аихадуан лаа иллааха иллалох.*
1. *Аихадуанна Мухаммадар расулуллах
Аихадуанна Мухаммадар расулуллах*
2. *Хаййа ʿаллассолаах,
Хаййа ʿаллассолаах.*
3. *Хаййа ʿалал фалаах,
Хаййа ʿалал фалаах.*
4. *Ассалаату хойрумминан нава
Ассалаату хойрумминан нава.*
5. *Аллоху акбар,
Аллоху акбар,*
6. *Лаа илааха иллаах.*

Бул тексттин башкы бөлүгү төрт жолу кайталанса, акыркысы кайталанбайт. Азанды чакыруунун башаягы даана жиктелет, бирок бирдей белгиленбейт.

Бул тексттин өзүнчө милдет-максаттары, лексикону, көнүк түрмөктөрү, психофизиологиялык таасири бар. Ал сигналдык, символдук, суггестивдик мааниге ээ. Азан өз учурунда сааттын милдетин да аткарып убакытты белгилеп келген. Азан – этнос аралык, регион, маданий аралык, дүйнөлүк маанидеги күчтүү жөрөлгө. Азан – кудайга табынуунун ыйык символу. Текстте кудайдын аты 16 ирет берилет. Азан айтуу, угуу ишенимди түздөйт, оңдойт, жаратканга баш ийип, ыраазычылык билдирип, жашоого жол ачат. Мындагы кайталоолор тексттик-обондук параллелдүүлүктү түздү. Азанда бир гана сүйлөм кайталанбайт.

Мындай тексттер бардык конфессияларда кездешет. Иудаизмде, христианчылыкта, буддизмде ж.б. дин тармактарында кайталанып, обондуу, ыргактуу айтылган тексттерди дин кызматкерлери ишеним үчүн, жаратканга табынуу үчүн, ниетти тазартуу үчүн пайдаланышат.

Обондуу параллелдүүлүктөр бардык элдердин ырларында кездешет. Биз А.Огонбаевдин «Күйдүм чок», Бек Борбиев обон чыгарган «Асел» аттуу ырларынын обондуу текстин тикелеп чыгып алардагы кайталоолордун санын жана түрлөрүн аныктадык (Тексттердин өзү эле 4,5 бетти ээлеп калды) [1, 97-99-бб.; 5, 513-528-бб.].

3. Ири тексттеги кайталанган параллелдүүлүктөр. Параллелизм - поэтикалык тексттерди уюштуруучу орчундуу каражат. Ал «ак ырларда» гана сейрек учурайт. Ал эми ритм, рифма толук сакталган поэзия параллелсиз болбойт. Саптардагы муундардын, сөз бөлүктөрүнүн, сөз айкаштарынын жандаш барабардыгы параллелдүүлүккө тиешелүү. Бул көрүнүш ири поэтикалык тексттерде, дастандарда эпостордо кенен кездешет. Мисал үчүн Т.Сатылгановдун “Дүнүйө” аттуу көлөмдүү поэтикалык чыгармасына кайрылалы. Анын биринчи строфасы мындай:

*Бул дүнүйө бекерсиң,
Бир күн өтүп кетерсиң.
Опосу жок дүйнөнүн
Түбүнө ким жетерсиң?*

Саптарда муун жана сөз боюнча шайкештик бир аз бузулган: экинчи сап сегиз муундан, 4 сөздөн, калгандары 7 муундан, 3 сөздөн турат. Мындай көрүнүш, башка ырларда деле болот. Бирок кыргыз ыр түзүлүшүнө кенен таркаган 1,2,4 саптардын уйкаштуулугу муун боюнча дал келбегендикти «жаап» койгондой туюлат:

б-е-к-е-р-с-и-ң
к-е-т-е-р-с-и-ң
ж-е-т-е-р-с-и-ң

Биз бул жерде үч үндүүнүн (*е-е-и*), үч үнсүздүн (*р-с-ң*) үч сапта толук кайталангандыгын, булардын поэтикалык гармонияны, уккулуктуулукту жараткан рифма түзүүчүлүк касиетин көрүп турабыз. Калган эки үчилтик үнсүздөр (*б-к-ж-к-т-т*) бул рифманы бузбай, толуктап, үч саптын соңунда абсолюттук кайталоо болуп калбастыгын уюштурду. Ал гана эмес ушулар рифманын бүтүндүгүн жаратты дешке болот.

«Дүнүйө» ырынын тексти толук бойдон тексттик параллелдүүлүккө негизделген. Экинчи строфаны келтирели:

*Келериңде, дүйүйө,
Толукиуп чыккан айдайсың.
Кетериңде, дүнүйө,
Суу жүрбөгөн сайдайсың.*

Бул жерде аркы-терки жупташуу бар: биринчи сап менен үчүнчү сап, экинчи сап менен төртүнчү сап лингвистикалык, лингвопоэтикалык, логикалык жактан бири-бирине параллелдүү:

1. *Келериңде, дүнүйө...
Кетериңде, дүнүйө...*

Бул эки саптын айырмасын *л-т* тыбыштары гана түзүп турат. Мезгил бышыктоочту уюштурган арсар келер чактын формалары (*кел-ер - кет-ер*), таандык *-иң* мүчөсү менен айкашып, субстантивдешип, жатыш жөндөмөсүнө түшүп, бир бүтүндүккө келип, темпоралдык-убакыттык семантиканы билгизип турат. Бул жерде кайталанган *дүнүйө* каратма сөзү да параллелдүүлүккө катышты. Эки саптын ажырымдык-биримдигин эки гана тыбыш белгилеп берди. Булар антонимдик катышты жаратты.

2. *Толукиуп чыккан айдайсың...
Суу жүрбөгөн сайдайсың.*

Бул саптардагы параллелдүүлүк постпозицияда, алардын соңунда:

*-кан ай-дай-сың
-гөн сай-дай-сың*

Мындагы жупташтыкты үндөшпөгөн эле атоочтуктун өткөн чак формалары менен салыштырма *-дай* формасындагы эки уйкаш зат атооч (*ай-сай*) жаратты. Саптардын аягына *-сың* жак мүчөсү колдонулган. Ал экинчи жактын жекелик түрүнүн көрсөткүчү. Бул жерде маанилик параллелдүүлүк жок, тетирисинче, эки сүйлөм өз ара контрасттык катышта.

Каралып жаткан строфа прагматикалык жактан маанилүү. Токтогул *дүнүйө* сөзүнө кенен, көп кырдуу, образдуу маани ыйгарып, анын мазмунуна “убакыт, тагдыр, жашоо, байлык, оомат...” сыяктуу семаларды берген. Ошол эле учурда бул аталышты жандандырып, руху, аң-сезими бар зат катары элестетет. Бул

маанилик трансформацияны *дүнүйө* сөзүнүн каратма түрдө адресаттык функцияда колдонушу, ага автордун же адресанттын кайрылышы, адресатты экинчи жактын мүчөлөрү аркылуу «кишилештирип» туюнтулушу (*-иң, -сың*) тастыктап турат.

Эми үчүнчү строфаны келтирели:

*Келериңде, дүнүйө,
Асмандагы күндөйсүң.
Кетериңде, дүнүйө,
Кайгылуу көңүл кирдейсиң.*

Мындагы 1,3-саптардын катышын жогоруда белгиледик. Айтып коюш керек: *дүнүйө* сөзүндөгү вокативдик кызмат авторго таандык тексттерде көрсөтүлбөйт, биз гана үтүр коюп, аны каратма сөз катары белгиледик. 2,4-саптарды карасак:

*Асмандагы күндөйсүң...
Кайгылуу көңүл кирдейсиң.*

Буларда муун боюнча барабардык байкалбайт. Уйкаштыкты *күндөйсүң – кирдейсиң* предикаттары түзүп турат. Предикаттар сүйлөмдөрдүн маанилик өзөгүн белгилеп жатат. Булар да карама-каршы мазмунда, бирине-бири коошпойт. Экинчи строфага караганда бирдейликти түзгөн морфемалардын саны мында бир санга аз.

Эми эки строфанын өз ара алакасын талдап көрөлү. Аларды салыштырып экөөнүн биринчи эки сабы (1,2) жана экинчи эки сабы (3,4) мазмундук жактан параллелдүү экендигин байкоого болот:

1. *Келериңде, дүнүйө,
Толукиуп чыккан айдайсың.
Келериңде, дүнүйө,
Асмандагы күндөйсүң*
2. *Кетериңде, дүнүйө,
Суу жүрбөгөн сайдайсың.*
3. *Кетериңде, дүнүйө,
Кайгылуу көңүл кирдейсиң.*

Кош саптардын биринчи жубунда оомат, кел-кел айга, күнгө теңелет. Предикаттарда позитивдүү гана маани бар. Ал жашоого көрк берет, караңгылыкта жарык чачат, аба-ырайын аныктоого белги берет. Күн – жашоонун булагы. Ансыз караңгылык, чексиз суук болмок, жерде жашоо токтомок, тирүүчүлүк жок болмок, өсүмдүктөр өспөй калмак, жандыктар кырылмак жана башка катастрофалар жүрмөк. Ошентип, дис-танттуу аралыкта жайгашкан эки кош саптын логикалык-маанилик жактан өз ара төп келишкенин байкоого болот.

Экинчи жуптагы кош саптарда деле семантикалык жакындык бар. Бирок семантикалык окшоштук предикаттардын өзүндө эмес, сүйлөмдүн жалпы контекстинде берилет. Негативдүү маани *кирдейсиң* баяндоочунда гана бар, аны *кайгылуу* терс эмотивдүү маанидеги сөз күчөтүп турат. Ал эми *сайдайсың* предикаты позитивдүү да, негативдүү да мааниде. Токтогул түзгөн контекстте анын терс маанисин *суу жүрбөгөн* сүйлөмгө окшош аныктооч сөз айкашы билдирип жатат. Башка контекстте *сайдайсың* сөзү

(мисалы, *жайма-жай аккан сайдайсың, балыгы көп сайдайсың*) оң семантиканы кабыл алат.

Кандай гана болбосун, салыштырылып жаткан эки жупташ кош саптарда маанилик шайкештик, окшоштук бар: биринчилеринде позитивдүү, экинчилеринде негативдүү мазмун берилген.

Бул салыштырууларды жана корутундуларды кийинки төртүнчү строфа дагы ишенимдүү колдойт:

*Келериңде, дүнүйө,
Өзөңгө бүткөн талдайсың
Кетериңде, дүнүйө,
Өлүмдөн бетер алдайсың.*

Бул куплеттин ар бир сабы жогоруда келтирилген саптарга толук дал келет, аларды кубаттайт. Аталган формалдык-конструктивдик жана функционалдык-маанилик шайкештиктер жаңы позицияда тастыкталат. Бул жерде сөздөрдүн, саптардын, сүйлөмдөрдүн, строфалардын (текст фрагменттеринин) параллелдүүлүгү жөнүндө кенен сөз кылууга болот. Бирда 37 строфа бар. Буларда *келериңде, дүнүйө – кетериңде, дүнүйө* антонимдик кошилтик 37 ирет кайталанат [7, 43-48-бб.]. Бул чыгарма поэтикалык-тилдик параллелдүүлүктүн кайталангыс үлгүсү катары кенен, атайын талдоого татыктуу. Бул ишти өзүнчө аткаруу керек.

4. Строфалардагы параллелдүүлүк. Бул кубулуш кыргыз поэзиясында кенен таркалган. Элдик «Күнөтөй» аттуу ырда эки строфа келтирели:

*Сап-сап учкан таранчы
Сабын бузбай саначы.
Сан кыздардын ичинде
Күңөтөй барбы карачы.
Топ-топ учкан таранчы
Тобун бузбай саначы,
Топ кыздардын ичинде
Күңөтөй барбы карачы.*

Бул эки куплетте параллелдүүлүктүн толук үлгүсү бар. Биз белгилеген *сап-сап – саб – сан – сан / топ-топ – тоб – топ* үчилтиги үч саптын анафоралык (тыбыштык, морфемалык, сөздүк) үндөштүгүн жана параллелдүүлүгүн түзүп турат. Булар строфалар аралык дифференциялоочу, айырмалоочу да, ошол эле учурда аларды туташтыруучу, окшоштуруучу да касиетке ээ. Ал эми строфалардын калган бөлүктөрү – абсолюттук кайталоолор. Төрт саптын калган тарабы бири-бирине толук дал келет.

Ошентип, тилде параллелизм кубулушу кенен таркалгандыгын ишенимдүү айтууга болот. Алардын түрлөрү көп. Биздин изилдөө үчүн анын синтаксистик элементтерди пропозиция жаратуучу ролун белгилөө өрчүндүү.

Провербиалдык каражаттардагы пропозицияларды аныктоо, чечмелөө жана сыпаттоо - бул изилдөөнүн жаңылыгы.

Адабияттар:

1. Абдимиталипова Г.Ж. Кыргыз тилиндеги параллелдүүлүктүн лингвостилистикалык касиеттери. - Бишкек: Гулчынар, 2013. - 172-б.
2. Амиралиев С.М. “Ит” концепти социумдун аксиологиялык парадигмасында / Ош мамл. ун-тинин жарчысы. - 2013. - №3. - 15-17-бб.
3. Зулпукаров К.З. Введение в китайско-киргизское сравнительное языкознание. - Бишкек: Бийиктик, 2016. - 768-б.
4. Зулпукаров К.З., Атакулова М.А., Калмурзаева А.А., Айылчиева Д.Т., Джусупова А.А. Инвариантность в прономинальной и провербиальной парадигмах языка. - Бишкек: Бийиктик, 2016. - 728-б.
5. Зулпукаров К.З., Эргешова С.Б., Абдулатов А.А., Камардинова У.Н., Кожоева Г.Ж., Эшманова С.К. Лингвопоэтика менен лингвопаремиологиянын орчундуу маселелери. - Бишкек: Бийиктик, 2016. - 828-б.
6. Мусаев С.Ж. Кыргыз тил илиминин маселелери. - Бишкек, 2010. - 756-б.
7. Токтогул. Чыгармалардын эки томдук жыйнагы. I том. Ырлар. - Фрунзе, 1989. - 376-б.

Рецензент: к.филол.н., доцент Амиралиев С.